

“Yaraşır libasın gül əndamına”

Aşıq Ələsgər yaradıcılığında qadın geyim mədəniyyəti

(Əvvəli qəzetimizin 21 iyun tarixli sayında)

II Yazı

Azərbaycanın mədəni sərvətlər xəzinəsinə misilsiz töhfələr bəxş etmiş, xalqımıza öz sazı və sözü ilə 80 ildən artıq ləyaqətlə xidmət göstərmiş Dədə Ələsgərin yaradıcılığını Qərbi Azərbaycanın qadın geyim mədəniyyəti nöqtəyi-nəzərindən zəngin etnoqrafik mənbə hesab etmək olar.

Aşıq Ələsgər “Mələk” müxəmməsində qadın geyimlərinin ən bəzəkli və zəngini olan nimtənə haqqında da danışıq. Nimtənə qızıl sapla toxunan zərbəftan hazırlanırdı. Zərbəftan isə qızıl və ya güləbətinlə qarışıq hazırlanan qiymətli parça idi. Qadın üst paltarı olan nimtənə gündəlik geyim kimi yun və pambıq parçadan, boğçalıq, toy-düyün paltarı kimi məxmər darayı, tirmə və başqa parçalardan hazırlanırdı. Nimtənənin ələyinə, qollarının ağzına, yaxa və yan kəsiklərinə qızıl-gümüş düymələr bəndlənir, müxtəlif tikmələrlə bəzədilirdi.

Tipoloji cəhətdən çəpkənlə eynilik təşkil edən nimtənə haqqında məlumata Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” əsərində də təsadüf edilir. Həmin əsərdə şair yazır: “Onların donu (nimtənəsi) başdan dizə qədərdir” Buradan aydın olur ki, nimtənə haqqında yazılı məlumatlar XII əsrə qədər gedib çıxır.

Aşıq Ələsgər “Qırmızı” qoşmasında təriflədiyi qız-gəlinin geyindikləri qadın üst geyimlərindən olan çəpkəni belə təsvir edir: “Qüdrətdən çəkilib qaməti-şahbaz, mərnus dizlik geyib, çəpgəni ətlaz”. Çəpkən qadın üst geyim növü olub, köynəyin üstündən geyilir və astarlı tikilir,

bəzən isə yüngül sırıdır və bədəne kip biçilirdi.

Çəpkən iqtisadi durumdan asılı olaraq ipək parçalardan məsələn, məxmər, tirmə, zərxara, tafta, qumaş, atlas və s-dən, həmçinin pambıq, yun və adi parçalardan hazırlanırdı. Çəpkənin yaxasının hər iki tərəfində cərgə ilə qızıl və gümüş pullar tikilirdi. Aşıq Ələsgər bu bərdə “Görürsənmi oğrun baxan gözəli” qoşmasında deyir: “Yaxası qızıldan düymələnbdi”.

Azərbaycan qadın üst geyimlərindən biri “küləcə” olmuşdur. Aşıq Ələsgər “Şahpəri” müxəmməsində küləcə qadın üst geyimini belə tərənnüm edir: “Əy-nində xas güləcə (küləcə)...”. Küləcənin

yaxa kəsiyi oval formada biçilir, yaxası boyhaboy açıq olur və qolları düzdəmə tikilərək ensiz biləzliklə tamamlanırdı. Küləcə qurşaq yerində xırda düymə və ya çarpaz vasitəsilə tamamlanırdı. Bəzək elementləri ilə olduqca zəngin olan küləcənin yaxası, bel ətəkləri, qollarının ağzı, güləbətin, muncuqlu pələk, mələlə tikmə, zəncirə, bafta, pələkli doldurma və s. ilə işlənirdi. Onu da qeyd edək ki, küləcə Gəncəbasar, Borçalı, Naxçıvan, Şirvan, İrəvanda qadınların bayramlıq geyim növü olmuşdur.

Aşığın yaradıcılığında Azərbaycan qadınlarının baş geyimlərindən olan kələğayı, şal, rübənd adlarına təsadüf olunur. Aşıq “Gilyə” müxəmməsində deyir: “Başında herat kələğay, bənzər göllər sonasına”. Bu örtük gözəllik, ismət, ləyaqət, ehtiram, sədaqət rəmzi olmaqla yanaşı, Azərbaycanda qədimdən məlumdur. Kələğayı Azərbaycanın Təbriz, Gəncə, Şamaxı, Şəki və Naxçıvan şəhərlərində yüksək keyfiyyətlə hazırlanırdı, həmçinin Azərbaycana satılınma yolu ilə Herat şəhərindən də kələğayı alınıb gətirilirdi.

Aşıq “Mələk” müxəmməsində Mələyin başına ördüyü şalı da nəzərdən qaçırmır: “...başındakı şalı gözəl” Aid olduğu dövrdə baş şalı kустar üsulla yerli karxanalarda toxunmaqla yanaşı, qadınların özləri də ağ yun ipdən kvadratşəkili dördbucaq formada toxuyur və qıraqlarında toxunan ipdən saçaqqlar qoyurdular. Bu baş şalı, Göyçə mahalı ilə yanaşı, Qazax və Naxçıvan bölgəsində də toxunurdu. Azərbaycan qadınlarının baş geyimlərindən biri də rübənd olmuşdur.

Aşıq “Dolanır” qoşmasında deyir: “Məni qoca gördü, ürbəndin açdı”. Rübənd üzünü kənar adamlardan gizlətmək

üçün bir vasitə idi. Lakin, qız-gəlinlər yaşlı adamlardan çəkinmədiklərinə görə onların yanında üzlərindən rübəndlərini açırırlar. Qərbi Azərbaycanla yanaşı, Naxçıvanda da yayılmış baş geyimləri içərisində rübəndlər xüsusi yer tuturdu.

XIX yüzillikdə qadın geyimlərinin bir qismini də ayaq geyimləri təşkil edir. Aşığın “Baxın” müxəmməsində qadınların geyindiği “sarğı başmaq” haqqında belə deyir: “...Ayağına sarğı başmaq...”. Sarğı başmağı keçmişdə atın sarğı göndündən hazırlayırdılar. Heyvanın quyruq tərəfindəki sağ və sol yanlarına, eləcə də həmin yanların dərisinə sarğı deyilir. Sarğı dərisindən keyfiyyətli ayaqqabı hazırlanırdı. Sarğı başmağa Qərbi Azərbaycan qadınları ilə yanaşı, Qarabağ və Ordubadda da daha çox üstünlük verilirdi.

İncə zövqə malik olan Azərbaycan qadınları, adətən, geyim tərzlərini tamamlamaq üçün bellərinə kəmərlər bağlayırdılar. Azərbaycanda kişi və qadın bel kəmərləri və toqqalarının “ətəkli”, “təkbənd”, “gülbəbağı”, “saltoqqa”, “çilik toqqa”, “gümüş kəmərlər”, “zərli kəmərlər”, “sikkə” kəmərləri və s. növləri olmuşdur. Aşıq Ələsgər yaradıcılığında qadınların bellərinə bağladığıları gümüş kəmərlərdən bəhs olunur. Aşıq “Ay yağa məni” təcnisində deyir: “İncə belde gümüş kəmərlər, inci dürr”.

Göründüyü kimi, Azərbaycanın bütün bölgələrində olduğu kimi, Göyçə mahalında da qadınlar belinə gümüş kəmərlər bağlayır və qiymətli daş-qaşla bəzədilirdi. Qadınların kəmərləri içərisində yayılma arealına görə üstün yeri “sallama” (ətəkli) kəmərlər tuturdu. Bu kəmərin ələyinə kəmərlər aşığıya doğru 10-15-20 çəpiklik qulplu gümüş pullar gümüş zəncirlər vasitəsi ilə aypara formasında

bir-birinə bənd edilirdi. Bir qayda olaraq kəməri qızlar deyil, gəlinlər gəzdirdi və gəlin köçən qızların toy-nişan paltar dəstlərinin içərisinə gümüş və bəzən də qızıl kəmərlər qoyurdular.

Nəticə etibarlı ilə demək olar ki, XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın ayı-ayrı tarixi etnoqrafik bölgələrində olduğu kimi Qərbi Azərbaycan da qadınların geyimlərində lokal-məhəlli xüsusiyyətlər, bölgəyə məxsus detallar müəyyən dərəcədə özünü göstərsə də, tipoloji cəhətdən ümumazərbaycan səciyyəsi daşıyırdı.

Aytəkin QƏHRƏMANOVA,
AMEA Naxçıvan Bölməsi,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru